

Treść pracy

I. Biblijne figury Kościoła. 1. Kościół ciałem Chrystusa, 2. Kościół Oblubienicą Chrystusa, 3. Kościół świątynią Boga, 4. Kościół niebieskim Jeruzalem; **II. Jedność i powszechność Kościoła.** 1. Trójca Święta źródłem jedności i powszechności Kościoła, 2. Jedność w Kościele pielgrzymującym, 3. Powszechność Kościoła; **III. Świętość Kościoła.** 1. Trójca Święta źródłem świętości Kościoła, 2. Sprawiedliwi w Kościele pielgrzymującym, 3. Koegzystencja sprawiedliwych i grzeszników w Kościele pielgrzymującym; **IV. Kościół w świecie.** 1. Prześladowanie Kościoła, 2. Prześladowcy Kościoła, 2.1. Diabeł, 2.2. Paganie, 2.3. Żydzi, 2.4. Heretycy, 2.5. Żli chrześcijanie, 3. Zwycięstwo Kościoła.

Ks. dr Mariusz Terka

Ks. Stanisław Maślak, *Od bycia człowiekiem do „bycia Chrystusem”*. *Zarys antropologii teologicznej według „In Iohannis Evangelium Tractatus CXXIV” i „In epistolam Iohannis ad Parthos tractatus decem” św. Augustyna*. Promotor: ks. dr hab. Mariusz Szram, prof. KUL. Recenzenci: ks. dr hab. Dariusz Zagórski (UMK Toruń), ks. prof. dr hab. Jerzy Pałucki (KUL).

Pytanie o istotę bytu ludzkiego należy do najtrudniejszych, jakie człowiek stawiał sobie od momentu stworzenia go przez Stwórcę. Jakikolwiek próby ostatecznego rozwiązania tego problemu muszą się spotkać z niepowodzeniem, gdyż osoba ludzka jawi się jako tajemnica. Człowieka nie można zgłębić do końca, bo i on sam zgłębić siebie nie może¹.

Owa tajemnica zawsze fascynowała i nadal fascynuje, niezależnie od tego, kim człowiek jest, i czym się zajmuje. Wśród dziedzin, które badają naturę człowieka i możliwości jego rozwoju, ważne miejsce zajmuje antropologia teologiczna, której głównym celem jest ukazanie człowieka w jego relacji do Trójjedynego Boga objawionego w Chrystusie². Antropologia chrześcijańska analizuje sytuację człowieka od momentu stworzenia, gdy został on uczyniony na obraz i podobieństwo samego Boga. Nauka ta nie wyłącza także ze swych rozważań kwestii obecności grzechu

¹ Por. B. Skarża, *O człowieku w: Rozmowy na koniec wieku*, t. 2, red. K. Janowska, P. Mucharski, Kraków 1998, s. 207-208; J. R. Armogathe, J. L. Archambault, *Decyzja człowieka*, tłum. A. Janik, ComP 4(1984), nr 6, s. 44-48.

² Por. L. Fladara, *Wprowadzenie do antropologii teologicznej*, tłum. A. Baron, Kraków 1997, s. 5.

w osobie ludzkiej przebywającej w świecie doczesnym. Dlatego też antropologia jest rozpoznawalna w świetle zbawienia³, które stało się możliwe dzięki Osobie Jezusa Chrystusa. On jako prawdziwy Bóg sam przybrał ciało ludzkie. Dzięki temu wydarzeniu objawiła się ludzkości prawdziwa Droga, Prawda i Życie (por. J 14, 6). Człowiek został zaproszony do partycypowania w tej tajemnicy. Jednak bez pomocy Stwórcy nie byłby w stanie tego zrozumieć⁴. W konsekwencji „najdoskonalsze ze stworzeń” nie rozpoczęłyby poznawania siebie samego. Wspomniane zagadnienia antropologiczne stały się przedmiotem wielu badań i poszukiwań w nauczaniu Ojców Kościoła, wśród których szczególne miejsce zajmuje św. Augustyn, najwybitniejszy teolog Kościoła zachodniego w epoce patrystycznej. Biskup Hippony, którego spuścizna literacka zachowała się prawie w całości⁵, może poszczycić się tytułem „wielkiego nauczyciela i ojca naszej cywilizacji chrześcijańskiej”⁶.

Nim jednak nastąpi szersze nawiązanie do jego osoby, należy zauważyć, że Magisterium Kościoła katolickiego na przestrzeni dziejów nieustannie strzegło depozytu powierzonego mu przez Boga, w tym także prawdy o stworzeniu człowieka, odwołując się w jej wyjaśnianiu do myśli teologicznej pierwszych wieków. Współcześnie szczególnie ważne są uchwały Soboru Watykańskiego II, które zachęcają do powrotu do źródeł wczesnochrześcijańskich także w kwestiach antropologii⁷. Posoborowy

³ Por. *Historia dogmatów*, t. 2: *Człowiek i jego zbawienie*, red. B. Sesboüé, tłum. P. Rak, Kraków 2001, s. 9.

⁴ Por. A. B o b e r, *Ojcowie Kościoła o poszukiwaniu i ukazywaniu prawdy*, „Znak” 26(1974), s. 826.

⁵ Por. M. M e j o r, *Odkrycie zaginionych homilii św. Augustyna*, „Lux Veritatis” 1(1999), s. 252-255; A. M. V a n n i e r, *L'Apport du Sermon Dolbeau 26*, *StPatr* 38(2001), s. 331-337. Istnieją rozbieżności co do liczby dzieł Augustyna. W *Clavis Patrum Latinorum* figuruje 110 dzieł, natomiast H. Drobner wymienia ich 117. Por. H. D r o b n e r, *Patrologia*, Roma 1998, s. 553-565. *Augustinus – Lexikon* (red. K. H. Chelius, Stuttgart 1994, s. XXVI-XL) podaje liczbę 131.

⁶ J a n P a w e ł II, *List Apostolski Augustinum Hipponensem na 1600 rocznicę nawrócenia św. Augustyna, Biskupa i Doktora Kościoła*, *AAS* 79(1987), s. 137-170; t e n ż e, *Przemówienie do Międzynarodowego Kongresu Augustyńskiego, obradującego w Rzymie w 1600 rocznicę nawrócenia św. Augustyna*, w „*Augustinianum*”, 17 IX 1986 r., *OsRom* 126(1986) 6; tłum. pol. w *VoxP* 6(1986), z. 11, s. 433-440. Por. L. C i l l e r u e l o, *San Agustín, Genio de Europa*, „*Religión y Cultura*” 2(1957), s. 185-214; C. M a l e c, *Czy św. Augustyn jest złym duchem Europy*, w: *Europa jutra. Europejski rynek wewnętrzny jako zadanie kulturalne i gospodarcze*, Lublin 1994, s. 259-270; A. S i e r a k o w s k i, *Św. Augustyn oraz jego obecność i znaczenie w kulturze europejskiej*, „*Totus*” 7(1999), s. 5-6, 27-36; H. J. M a r r o u, *Augustyn*, tłum. J. S. Łoś, Kraków 1966, s. 129.

⁷ Nauka Ojców Kościoła jest ciągle aktualna. Jej znaczenie, ale i studiowanie potwierdził także Sobór Watykański II zarówno w dokumentach, w wypowiedziach papieży, jak i w wypowiedziach kongregacji. Takie podejście jest związane z nieocenioną wręcz rolą, którą ona posiada. Antologię tych wypowiedzi do roku 1989 zebrał B. Degórski: P i u s XII, *Encyklika Divino afflante Spiritu* (II 2c i II 1a), tłum. E. D a b r o w s k i, *Nowy Testament na tle epoki*, Poznań 1958, s. 411-412, 416-417; t e n ż e, *Constitutio Apostolica Veterum Sapientia*

zwrot *ad fontes* daje się wyraźnie zauważyć w wielu papieskich encyklikach dotyczących tematyki człowieka. Przykładowo w *Ecclesiam suam* Paweł VI, kreśląc wspaniały obraz Kościoła jako winnego szczepu i latorośli, wskazuje w kwestiach antropologicznych na Augustyński *Komentarz do Ewangelii św. Jana*, będący wystarczającym „reprezentantem” tego obszaru dociekań i za Hipponczykkiem dziękuje Bogu, że człowiek stał się nie tylko chrześcijaninem, ale i Chrystusem (nr 35). Trzecia i czwarta część encykliki *Redemptor hominis* Jana Pawła II już w tytułach ma bezpośrednie nawiązanie do osoby człowieka. W ostatniej części papież przywołuje słynne twierdzenie Augustyna: „intellege, ut credas; crede, ut intellegas” (IV nr 19). Natomiast papież Benedykt XVI cytuje w encyklice *Spe salvi* takie dzieła tego Doktora Kościoła, jak: *Ep. 130 Ad Probum, Confessiones, Sermo 339. 340, In 1 Johannis*. Soborowa zachęta do powrotu do źródeł patrystycznych powinna odnajdywać szczególnie żywy odzew w polskiej myśli teologicznej, która wciąż jeszcze nie wykorzystuje w sposób wystarczający dorobku myśli patrystycznej⁸.

(I 2, 1 i II 1, 2), AAS 54(1962) 342, 343; tamże, Appendix II, AAS 54(1962) 365-368; Paweł VI, *Przemówienie z okazji otwarcia Instytutu Patrystycznego „Augustinianum” w Rzymie dnia 4 V 1970 r.*, AAS 62(1970) 423-427; tenże, *List do Kard. Michelle Pellegrino z okazji setnej rocznicy śmierci J. P. Migne’a, 19 V 1975 r.*, AAS (1975) 469-473; Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym „Dei Verbum”* (II 8-10, VI 23); Sobór Watykański II, *Dekret o ekumenizmie „Unitatis Redintegratio”* (III 15); Sobór Watykański II, *Dekret o formacji kapłańskiej „Optatam totius”* (V 13, 16); Sobór Watykański II, *Dekret o formacji i posłudze kapłańskiej „Presbyterorum ordinis”* (III 19); Sobór Watykański II, *Dekret o wychowaniu chrześcijańskim „Gravissimum Educationis”* (11); Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Pismo okólne do przewodniczących konferencji biskupów o stałym kształtowaniu i formacji duchowieństwa (szczególnie młodszego), zgodnie z uchwałami Zgromadzenia Plenarnego z 18 X 1968 r.*, AAS 62(1970) 125; Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis z 6 I 1970 r.*, (54f, 79, 86), AAS 62(1970) 359, 370, 375-376; Sekretariat ds. Jedności Chrześcijan, *De re oecumenica in institutione superiori* (II 4), AAS 62(1970) 711; Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Formacja teologiczna przyszłych kapłanów*, 22.02.1976; Jan Paweł II, *Przemówienie do profesorów i alumnów Instytutu Patrystycznego „Augustinianum” w Rzymie 8 V 1982 r.*, AAS 75(1982) 794-800; tenże, *List Apostolski Augustinum Hipponensem na 1600 rocznicę nawrócenia św. Augustyna, Biskupa i Doktora Kościoła*, OsRom 126(1986) 6, tłum. OsRom (wyd. pol.) 9(1986) 3-9; tenże, *Przemówienie do Międzynarodowego Kongresu Augustyńskiego, obradującego w Rzymie w 1600 rocznicę nawrócenia św. Augustyna*, w „Augustinianum”, 17 IX 1986 r., OsRom 126(1986) 6; por. B. Dęgórski, *Studium Ojców w dyrektywach Kościoła*, VoxP 9(1989), z. 16, 45-60; J. Moran, *La presenca di S. Agostino nel Concilio Vaticano II*, Aug 6(1966), s. 460-488; S. Longosz, *Ojcowie Kościoła w katechezie Jana Pawła II*, VoxP 16(1996), z. 30-31, 33-48.

⁸ Trafnie ten problem zauważa wybitny patrolog M. Starowieyski (*Uwagi o patrologii w Polsce*, VoxP 19(1999), z. 36-37, s. 18-19): Z kolei nieobecność patrologii wśród dyscyplin teologicznych spowodowała, że polscy teologowie różnych specjalności – oczywiście z kilkoma bardzo zresztą rzadkimi chwalebnyymi wyjątkami – ani nie rozumieją, ani nie czują teologii Ojców, ani też historycznego wymiaru teologii. [...] Argument patrystyczny jest najczęściej formułowany „metodą enchiridionu”: kilka cytatów opartych na polskich przekładach (nie

Próbą dania pozytywnej odpowiedzi na takie oczekiwania jest prezentowana praca dotycząca antropologii teologicznej w ujęciu św. Augustyna. Dociekania natury antropologicznej przewijały się przez całe życie i twórczość. Nawrócenie na wiarę katolicką, które dokonało się w Mediolanie na Wielkanoc 386 r. (data chrztu), zapoczątkowało w nim nowy kierunek w poszukiwaniu prawdy i pozwoliło pokonać stadium sceptycyzmu poznawczego: prawda także dotycząca człowieka mogła być nie tylko poszukiwana, ale też i znaleziona w „katolicyzmie”, będącym „stróżem integralnym prawdy” (temat pism *De vera religione* z 390 r. i *De utilitate credendi* z 391 r.)⁹.

Drugi ważny moment w jego życiu to wybór na biskupa (396 r.). Okoliczność ta, która pozornie pozbawiła Augustyna czasu na dłuższe studium, paradoksalnie doprowadziła go do większej zażyłości z Biblią i z chrześcijaństwem¹⁰. Zdeterminowało to zmianę metodologiczną w jego poszukiwaniach prawdy, jaka nastąpiła w pismach napisanych po 396 roku. Wcześniej w *Dialogach* pytania są skierowane do człowieka i od niego pochodzą odpowiedzi. To człowiek poszukuje: „Jaki jest przedmiot moich poszukiwań? – Abym poznał siebie i poznał Ciebie”¹¹. To samo mamy w dziewięciu pierwszych księgach *Wyznań*: „Czy ja jestem? – jestem głębią przepastną”¹² (*Wyznania* 4, 12, 22). Później pytania kierowane są do Boga i tylko od Niego oczekuje się odpowiedzi¹³ (księgi 10-12 *Wyznań*). Człowiek pyta nadal, aby wiedzieć, kim jest; zapytuje najpierw Objawienie zawarte w tekstach natchnionych i strzeżone w Kościele katolickim. W końcu już nie ma pytań i punktem wyjścia nie

zawsze zresztą najlepszych) lub na wydaniach tekstów, nie pierwszej jakości; prace dyplomowe wykazują często brak wiedzy, metody, narzędzi. [...] Teologia musi stać na dwóch nogach: Biblii i Tradycji, polska zaś zdaje się stoi nieźle [...] na Biblii, drugą natomiast jej amputowano i nawet nie dano szcudeł. [...] Czy to ignorowanie teologii patrystycznej, na której wychowywali się wielcy teologowie współcześni, nie jest powodem jałowości polskiej teologii?

⁹ Por. V. G r o s s i, *Lineamenti di antropologia patristica*, Roma 1983, s. 64; Ch. N a d e a u, *La vocabulaire de saint Augustin*, Paris 2001, s. 57-58. Do myśli antropologicznej nawiązują między innymi: pisma antymanichejskie; *De fide et symbolo* z 393 r.; Komentarz do Księgi Rodzaju podejmowany przez niego czterokrotnie: pierwszy z 393 r. dochodzi do Rdz 1, 26; ostatni (*De Genesi ad litteram*, libri 12) aż do rozdz. 3, 24. Pierwsze 9 ksiąg, a może pierwszych 11, należy datować na rok 411; dwunasta nie przekracza 415 roku (spośród nich księgi 6, 7, 10 stanowią prawdziwy traktat antropologiczny); *De quantitate animae* z 387/388; *De libero arbitrio* z 391-395. Por. G r o s s i, *Lineamenti*, s. 65.

¹⁰ Por. B e n e d y k t XVI, *Święty Augustyn. Ostatnie lata i śmierć*, w: t e n ż e, *Ojcowie Kościoła. Od Klemensa do Augustyna*, wyd. pol. „L'Osservatore Romano” 2008, s. 220-221.

¹¹ *Soliloquia* 2, 1, 1. Trafne spostrzeżenie kieruje w tym względzie Benedykt XVI, który mówi, że ten człowiek, pełen pasji i wiary, o wielkiej inteligencji i niestrudzony w gorliwości duszpasterskiej, wielki święty i doktor Kościoła, znany jest – przynajmniej ze słyszenia – również ludziom nieznanym chrześcijaństwa lub niemającym z nim wiele wspólnego, ponieważ zostawił bardzo głębokie piętno na życiu kulturalnym Zachodu i całego świata. (*Święty Augustyn – życie* w: t e n ż e, *Ojcowie Kościoła. Od Klemensa do Augustyna*, s. 211).

¹² *Conf.* IV 12, 22.

¹³ *Conf.* księgi X-XII.

jest refleksja człowieka: na pierwszym miejscu są wypowiedzi z Biblii i decyzje Kościoła¹⁴.

Doktryna filozoficzno-teologiczna Augustyna związana z kwestiami antropologicznymi jest przedmiotem ciągłych badań¹⁵. Potwierdzeniem takiego spostrzeżenia są choćby organizowane kongresy z okazji różnych rocznic związanych z osobą Hipponczyka¹⁶. Nie ulega jednak wątpliwości, że mimo bogatej spuścizny dotyczącej myśli Augustyna nadal istnieje swego rodzaju *terra incognita*, jeśli chodzi o jej interpretację. Dotyczy to także interesującego nas w niniejszej dysertacji tematu człowieka. Poważną refleksję nad tym zagadnieniem podjął Vittorino Grossi, który zauważa, że wraz z Augustynem antropologia zajęła znaczące miejsce w refleksji chrześcijańskiej nad stworzeniem oraz w chrystologii, stając się filtrem każdego innego tematu: *wszystko przechodzi przez człowieka*¹⁷. Osoba ludzka nie może być rozumiana tylko jako część kosmosu. Według Rdz 1, 26 jest ona panem (*dominus*) stworzenia i nikt nigdy nie może godzić w jej panowanie. Każdy człowiek – według Augustyna – jest miłością Boga¹⁸. Panowanie człowieka jest konstytutywne dla jego osoby i świadczy o jego podobieństwie do Boga. Aby poznać kosmos, trzeba najpierw poznać człowieka. Także w dochodzeniu do Boga drogą, jaką trzeba pokonać, pozostaje człowiek. Był to wielki zwrot antropologiczny w starożytnej myśli, i to nie tylko chrześcijańskiej, określanej w podręcznikach jako „augustyńska głębia”¹⁹. Pojęciami ekwiwalentnymi wobec „człowieka” – jak zauważa dalej Grossi – są też u Augustyna

¹⁴ G r o s s i, *Lineamenti*, s. 65-66.

¹⁵ Por. M. M e l l e r, *Saint Augustyn prédicateur de la charité fraternelle dans ses commentaries sur saint Jean*, VS 73(1945) 304-326; 74 (1946) 69-91; J. G a l l a y, *La charité fraternelle selon les „Tractatus in Ev. Ioannis” de saint Augustin*, Lyon 1953; E. B o u l a r a n d, *Saint Augustin et la doctrine de saint Jean sur la charité*, „Bulletin de littérature ecclésiastique” 63(1962), s. 41-46; L. A. K r u p a, *Obraz Boży w człowieku według św. Augustyna*, Lublin 1948; S. K o w a l c z y k, *Koncepcja człowieka u św. Augustyna*, „Studia Sandomierskie” 1(1980), s. 289-301; T. P ł u ż a ń s k i, *Człowiek w filozofii Aureliusza Augustyna*, SF 5(1973), s. 197-207; t e n ż e, *Człowiek między ziemią a niebem*, Warszawa 1977, s. 11-42.

¹⁶ Są to okrągłe rocznice ku czci Świętego: 1650 rocznica jego urodzin (*Symposium z okazji 1650. rocznicy narodzin św. Augustyna pt. „Człowiek potrzebuje Boga – o religijności człowieka”*, Tarnów 25. listopad 2004 r.); czy 1600 rocznica jego nawrócenia (*Congresso Internazionale su S. Agostino nel XVI centenario della conversione*, Roma 15-20 settembre 1986; J a n P a w e ł II, *List Apostolski Augustinum Hipponensem na 1600 rocznicę nawrócenia św. Augustyna, Biskupa i Doktora Kościoła*, AAS 79(1987) 137-170; tłum. pol. VoxP 8(1988), z. 14, s. 7-46; por. A. E c k m a n n, *Jan Paweł II a 1600 rocznica nawrócenia św. Augustyna*, VoxP 27(2007), z. 50-51, s. 165-173); w końcu jego rocznicy śmierci (Pius XII, *Encyklika „Ad salutarem humani generis” na 1500 rocznicę śmierci św. Augustyna*, AAS 22(1930) 201-232).

¹⁷ G r o s s i, *Lineamenti*, s. 67.

¹⁸ Por. *In Ioannis Evangelium Tractatus* 102, 5 CCL 36, s. 597.

¹⁹ Por. G r o s s i, *Lineamenti*, s. 67-68.

„serce” i „świadomość”. Za pomocą tych wyrażeń ujmował on człowieka w relacji do swego celu²⁰.

W podobnym tonie wypowiadają się inni badacze myśli biskupa Hippony, tyle że swoje spostrzeżenia starają się zawęzić do wybranych elementów natury i życia człowieka. Andrzej Kasia w swych filozoficzno-historycznych dociekaniach ukazuje Augustyna jako myśliciela, który śpieszy wyjaśnić człowiekowi, czym jest prawdziwe szczęście. Autor zauważa u Hipponczyka dużą troskę o nie, gdyż każdy człowiek ma niejako wryte w umyśle pojęcie szczęśliwości²¹. Ów problem zatem jest głównym motywem poznawczych dążeń osoby ludzkiej²². Henry Chadwick z kolei, prezentując sylwetkę wielkiego teologa, mówi o jego drogach duchowego rozwoju, które mogą być wskazówką dla innych ludzi. Człowiek osiąga rozwój dzięki ascetycznemu samoograniczaniu oraz introspektywnej kontemplacji, by wznieść się do prawdziwego spełnienia, które jest „radością w Bogu”. Autor nie kryje jednak, że zasadę ascezy proponowanej przez Augustyna jest znacznie łatwiej opisać niż wyjaśnić. Nie powinno to jednak zwalniać wyznawcy Chrystusa z podjęcia takiego działania, choćby ze względu na postawę poważnych filozofów świata klasycznego, a także czasów Hipponczyka, którzy przemawiali jednym głosem przeciwko pobbłażaniu sobie, uważając je za źródło niedoli człowieka²³.

Do kwestii kształtowania życia na podstawie doktryny Augustyna nawiązuje także Rodolfo Doni, który swoje studium o Świętym dedykuje współczesnym kobietom i mężczyznom, a przede wszystkim młodzieży²⁴. Znany pisarz włoski podkreśla, że ani odległość czasowa, ani wielkość postaci nie powinny przeszkodzić w jej poznaniu: „Jeśli chcemy, zachowajmy ten dystans, ale w nieco inny sposób; spróbujmy przyrzeć się jego życiu i pozwolić, aby ono wpłynęło na nasze. Postąpmy tak, jak on postępował, kiedy odsuwając na bok nawet książki, zaglądał przede wszystkim do własnej duszy”²⁵. Doni zwraca uwagę zatem na wnętrze Augustyna i w ogóle na jego życie, a nie tylko na poszukiwania filozoficzne. Ponadto autor nie pomija ważnego dla samej kwestii antropologicznej faktu Objawienia. Na związek pomiędzy antropologią a teologią u Hipponczyka zwrócił również uwagę J. Salij²⁶.

U Augustyna nie występuje w klasycznej postaci rozdział między filozofią i teologią, wręcz przeciwnie – obowiązuje zasada nierozzerwalności obu dziedzin. W jego doktrynie teologiczny aspekt nauki o człowieku jest punktem wyjścia i dojścia, a rozważania filozoficzne środkiem pomocniczym w rozumowaniu. Podstawowy cel, jaki

²⁰ Tamże, s. 68. Por. t e n Ź e, *Battesimo dei bambini e peccato originale: storia, teologia, passioni ed ecumenismo*, „Rassegna di teologia” 21(1980), s. 430-443.

²¹ A. K a s i a, *Św. Augustyn*, Warszawa 1960, s. 29.

²² Zasada bycia szczęśliwym towarzyszyła Augustynowi od przeczytania w wieku 19 lat Cycerońskiego *Hortensjusza* i towarzyszyła mu nadal po nawróceniu.

²³ Por. H. C h a d w i c k, *Augustyn*, tłum. T. Szafranski, Warszawa 2000, s. 37, 89.

²⁴ Por. R. D o n i, *Święty Augustyn. Poszukiwanie prawdy. Biografia*, tłum. L. Rodziewicz, Kraków 2003, s. 5.

²⁵ Tamże, s. 7.

²⁶ Por. J. S a l i j, *Rozmowy ze świętym Augustynem*, Poznań 1985, s. 18.

zakłada sobie autor niniejszej dysertacji, to rekonstrukcja myśli teologicznej Augustyna dotyczącej człowieka i wyjaśnienie nadrzędnej zasady kierującej jego antropologią: człowiek jest istotą powołaną do „stania się Chrystusem”. Idea ta stała się kluczem do przemyśleń zawartych w omawianej pracy. Zaprezentowana koncepcja Hipponczyka stanowi o oryginalności jego myśli. Na jej kanwie komentator tekstów Janowych pragnie wskazać jednoznaczny kierunek działania człowieka w dochodzeniu do ostatecznego celu. Celem tym jest nie tylko bycie na wzór Chrystusa, ale bycie samym Chrystusem: „Składajmy sobie życzenia i dziękujmy, że nie tylko staliśmy się chrześcijanami, lecz Chrystusem”²⁷. Przytoczone zdanie Augustyna stało się inspiracją dla autora niniejszej dysertacji do podjęcia tematu, który będzie wyjaśniany w poszczególnych częściach pracy. W każdym rozdziale zastosowana jest symetria układu: w pierwszym punkcie jest mowa o inicjatywie Boga, w drugim o odpowiedzi człowieka. Zastosowane założenie metodologiczne sprawia, że tematykę poszczególnych rozdziałów wyznacza dynamika rozwoju człowieka w ramach historii zbawienia.

Zasadniczą bazę źródłową dysertacji stanowią dzieła: *In Iohannis Evangelium Tractatus CXXIV* i *In epistolam Iohannis ad Parthos tractatus decem*. Uzasadnieniem wyboru źródeł jest ranga tych pism w twórczości biskupa Hippony. Pierwsze z nich, nazywane „Ewangelią miłości”, przedstawia czytelnikowi „wcielone Miłosierdzie”, które przyszło do ludzkiej nędzy. Drugiemu również przyświeca tematyka miłości, która rzuca pozytywne światło na poczynania człowieka. W przekonaniu L. Dadrino komentarz Augustyna do czwartej Ewangelii uchodzi za najlepszy w całej patrystyce²⁸. Ponadto owe 124 homilie do *Ewangelii św. Jana* są – zdaniem niektórych – dziełem w przeważającej mierze pastoralnym, podpowiadającym przez motywy o takim charakterze i rozwiniętym pod naciskiem konkretnych wymogów duszpasterskich. Tylko przy uwzględnieniu takich kryteriów można je zrozumieć i ocenić²⁹. Wyjaśnienie przytoczone przez św. Augustyna, na początku jego przepowiadania na podstawie *Listu św. Jana* (10 homilii), pozwala badaczom umieścić je w dokładnie określonym kontekście: świąt wielkanocnych. W tym okresie w celebracji liturgicznej czytane są stosowne perykopy ewangeliczne, które odnoszą się do sprawowanych tajemnic³⁰. Komentowanie *Ewangelii św. Jana* Doktor Kościoła przerwał podczas świąt paschalnych, aby skoncentrować się na analizie perykop ewangelicznych właściwych obchodzonej uroczystości. Choć jednak odszedł od tekstu czwartej Ewangelii, to nie odszedł od jej autora, gdyż w tych świątecznych dniach uczynił przedmiotem swojego przepowiadania *Pierwszy List św. Jana*, w którym *maxime caritas commendatur*³¹.

²⁷ *In Io Ev Tr* 21, 8.

²⁸ Por. L. Dadrino, *Padri e maestri della fede. Lineamenti di Patrologia*, Padova 1994, s. 247.

²⁹ Por. A. Vita, *Introduzione*, w: *Sant'Agostino. Commento al vangelo e alla prima epistola di san Giovanni*, t. 1, tłum. E. Gandolfo, Roma 1985², s. XI.

³⁰ Por. G. Madurni, *Nota introduttiva all'Epistola w: Sant'Agostino. Commento al vangelo e alla prima epistola di san Giovanni*, t. 2, tłum. E. Gandolfo, Roma 1985², s. 1629.

³¹ Tamże.

Wraz z dziesiątym traktatem, który dochodzi do drugiego wiersza ostatniego rozdziału *Pierwszego Listu Jana*, kończy się komentarz św. Augustyna. Nie mamy z jego strony żadnego omówienia dalszej części tego rozdziału, przez co wydaje się, że nasz Autor nie dokończył komentowania Janowego listu. Jeśli chodzi o datację historycy proponują daty: 413, 415 i 418³². Nie istnieją dane dokładnie przemawiające na rzecz żadnej z tych dat. Pozostaje jednak w obrębie tego czasu możliwość umieszczenia tego dziełka w kontekście wielkich dzieł Augustyna: przede wszystkim *Tractatus in Ioannis Evangelium; Enarrationes in Psalmos; De Trinitate; De Civitate Dei*³³.

Augustyńskie komentarze do tekstów Janowych stały się przedmiotem wielu prac badawczych. Wśród opracowań ogólnych³⁴ czy też szczegółowych³⁵ brakuje jednak dzieła, które omawiałoby całościowo zawartą w komentarzach antropologię teologiczną oraz wskazywałoby na poszczególne fazy tajemnicy człowieka, to jest: od jego cudownego zaistnienia w świecie stworzonym, poprzez dramat grzechu,

³² Por. V i t a, *Introduzione*, s. XIV.

³³ Por. M a d u r i n i, *Nota introduttiva*, s. 1629-1630.

³⁴ D. F. W r i g h t, *The Manuscripts of St. Augustine's „Tractatus in Evangelium Iohannis”*: *A Preliminary Study and Check-List*, *RechAug* 8 (1972) 55-143; t e n ż e, *The Manuscripts of the Tractatus in Iohannem: A Supplementary List*, *RechAug*, 16(1981), s. 59-100; J. D o i g n o n, *Commentaire doctrinal et littéraire du sermon „Praeclara huius diei sollemnitatis sancto me ordine compellit”*, *REA* 27(1981), s. 301-305; R. É t a i x, *Quelques homéliaires de la region catalane*, *RechAug* 16(1981), s. 333-398; t e n ż e, *Textes inédits tirés des homéliaires de la Bibliothèque capitulaire de Bénévent*, *RBen* 92(1982), s. 324-357; t e n ż e, *Un homélaire bénéventain du X siècle* (Madrid, B.N. 194), „*Orpheus*” 3(1982), s. 110-132; R. É t a i x, B. de V r e g i l l e, *Le „Libellus” bisontin du XI siècle pour les fêtes de saint Etienne*, *ABol* 100(1982), s. 581-605; M. M. G o r m a n, *The Oldest Latin Manuscript in Boston: a Unique Carolingian Homiliary for Lent from Clermont*, „*Manuscripta*” 26(1982), s. 157-166.

³⁵ Por. P. A g a ã s s e, *Introduction w: S a i n t A u g u s t y n*, *Commentaire de la première Épître de saint Jean*, *SCh* 75, Paris 1961, s. 7-102; J. L. A z c o n a, *La doctrina augustiniiana de la humildad en los „Tractatus in Ioannem”*, Madrid 1972; V. I. B a r r a c h i n a, *El mundo como enemigo del alma en los „Tractatus in Ioannem” de San Augustin*, Roma 1951; T. J. v a n B a v e l, *Eenheid en liefde. Augustinus preken oper de eerste brief van Johannes*, Heverlee-Leuven 1969; M. C o r n e o u, *La rhétorique de saint Augustin d'après les „Tractatus in Ioannem”*, Paris 1930; t e n ż e, *Saint Augustin exegete du quatrième évangile*, Paris 1930; A. D i B e r a r d i n o, *Cristo e la fede nei discorsi di S. Agostino sul Vangelo di S. Giovanni*, Napoli 1967; D. D i d e b e r g, *Saint Augustin et la Première Épître de saint Jean. Une théologie de l'agapè*, „*Théologie Historique*” 34, Paris 1975; R. P. H a r d y, *The Incarnation and Revelation in Augustine's „Tractatus in Ioannis Evangelium”*, „*Église et Théologie*” 3(1972), s. 193-200; E. L a m i r a n d e, *L'actualité des „Tractatus in Ioannem” de saint Augustin*, „*Église et Théologie*” 6(1975), s. 175-193; H. P o p e, *St. Augustine's „Tractatus in Ioannem”*, *a Neglected Classic*, „*The American Ecclesiastical Review*” 49(1913), s. 161-172; P. A. R u a n o d e l a H a z a, *El pan de vida en los „Tractatus in Ioannem”*, „*Augustinus*” 29(1984), s. 95-147; A. T a m a y o, *La meditación reveladora de Cristo en la escatología definitiva según la exegesis augustiniiana de los escritos de San Juan*, Innsbruck 1962.

aż po ostateczne zamieszkanie z Bogiem w niebie, określane przez Hipponczyka oryginalnym i zaszczytnym mianem „bycia Chrystusem”.

Podstawą analiz zawartych w niniejszej rozprawie był tekst wspomnianych dwóch dzieł św. Augustyna w następujących wydaniach: *In Iohannis Evangelium Tractatus CXXIV*, opracowane krytycznie przez D. R. Willemsa i opublikowane w serii *Corpus Christianorum. Series Latina*, t. 34³⁶, oraz *In epistolam Iohannis ad Parthos tractatus decem*, opracowane krytycznie przez P. Agaësse i wydane w serii *Sources Christianorum*, t. 75³⁷. Uzasadnieniem wyboru źródeł jest ranga tych pism w twórczości biskupa Hippony. Pierwsze z nich nazywane „Ewangelią miłości” przedstawia czytelnikowi „wcielone Miłosierdzie”, które przyszło do ludzkiej nędzy. Drugiemu również przyświeca tematyka miłości, która rzuca pozytywne światło na poczynania człowieka. W przekonaniu L. Dadrino komentarz Augustyna do czwartej Ewangelii uchodzi za najlepszy w całej patrystyce³⁸. Pomocniczo posługiwano się także dwoma przekładami wymienionych dzieł – tłumaczeniem włoskim: Sant’Agostino, *Commento al vangelo di San Giovanni*, autorstwa E. Gandolfo³⁹ i Sant’Agostino, *Commento all’epistola ai parti di San Giovanni*, autorstwa Giulio Madurini⁴⁰ oraz polskim autorstwa Władysława Szoldrskiego i Wojciecha Kani, opublikowanym w serii „Pisma starochrześcijańskich pisarzy”, t. 15, zeszyty 1-2⁴¹. W korpusie pracy zasadniczo przytaczane są wypowiedzi Augustyna w przekładzie W. Szoldrskiego, jednak wspomniane tłumaczenie polskie w niektórych przypadkach, gdy zachodziła taka konieczność, zostało zastąpione przekładem własnym.

Metoda zastosowana w dysertacji należy do często stosowanych w badaniach nad teologią autorów wczesnochrześcijańskich. Badania rozpoczęto od ustalenia terminologii. W naszym przypadku takim słowem-kluczem jest łacińskie „homo”. Przy analizie zakresu znaczeniowego tego terminu pomocna okazała się metoda filologiczno-lingwistyczna. W następnej kolejności wykorzystano metodę historyczno-porównawczą. Zestawienie istotnych fragmentów dzieła Hipponczyka, wydobytych podczas kwerendy, pozwoliło ukazać wielkie bogactwo „człowieka” jako Bożego stworzenia. Należy także zauważyć, że porównanie treści filozoficzno-teologicznych, zawartych w *Tractatus*, z poglądami występującymi w traktatach filozoficznych, a także w *Confessiones*, miało na celu możliwie jak najszerszą prezentację systemu rozumienia

³⁶ A u g u s t i n u s, *In Iohannis Evangelium Tractatus CXXIV*, ed. D. R. Willems, CCL 36, Turnholti 1954.

³⁷ S a i n t A u g u s t i n, *Commentaire de la Première Épître de S. Jean*, ed. P. Agaësse, SCH 75, Paris 1961.

³⁸ P o r. L. D a d r i n o, *Padri e maestri della fede. Lineamenti di Patrologia*, Padova 1994, s. 247.

³⁹ 24/1, Roma 1985², s. 2-1013; 24/2, Roma 1985² s. 1014-1625. Tekst włoski został przygotowany przez Cattedra Agostiniana Istituto Patristico „Augustinianum” pod kierunkiem Agostino Trapè. Wydanie zawiera tekst źródłowy z *Corpus Christianorum* w tłumaczeniu Emilio Gandolfo wraz z wprowadzeniem Agostino Vita.

⁴⁰ 24/2, Roma 1985², s. 1636-1855.

⁴¹ Warszawa 1977.

„człowieka” przez Doktora Kościoła. Dysertacja ma charakter raczej analityczny niż syntetyczny. Analiza szczegółowa ma służyć możliwie całościowemu opisaniu pojęcia „homo” i przedstawieniu jego charakterystyki oraz relacji do Boga. Syntetyzujące zaś wnioski zmierzają do weryfikacji hipotezy, że nauka o człowieku zajmuje kluczowe miejsce w systemie teologicznym Augustyna. Należy także wspomnieć, że w pewnym stopniu zastosowano też metodę genetyczną. Ta z kolei wskazuje w tym przypadku na odwołania biskupa Hippony do systemu platońskiego⁴².

Znamienne jest, że większość dzieł Augustyna, co także daje się zauważyć u innych Ojców Kościoła, powstaje z jakiejś konkretnej okazji. Najczęściej przybierały one formę homilii czy kazania, które były wygłaszane do słuchaczy w świątyniach⁴³. Podobnie ma się sprawa z interesującym nas materiałem źródłowym. Autor niniejszej dysertacji jest świadom istnienia konkretnych zagadnień w dziele i będzie starał się zrobić wszystko, aby nie dopuścić do ich zniekształcenia. Należy mieć jednak na uwadze fakt, że nie zawsze terminy-klucze są jednoznaczne, przez co może się rodzić niebezpieczeństwo powtórzenia tych samych tekstów źródłowych w różnych miejscach pracy. Dlatego autor, chcąc tego uniknąć, stara się wyraźnie wyakcentować, która kwestia w danym momencie ma charakter wiodący.

Struktura prezentowanej dysertacji wynika z zawartości treściowej analizowanego dzieła. Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający. Ukazuje on tło historyczne. Paragraf pierwszy tego rozdziału jest próbą syntetycznej prezentacji wczesnochrześcijańskiej antropologii, która swoje apogeum przeżywała w IV i V w. Paragraf drugi przedstawia w zarysie poglądy heterodoksyjne, w polemice z którymi Hipponczyk kształtuje swoją antropologię teologiczną. Tematykę kolejnych rozdziałów wyznacza dynamika rozwoju człowieka w ramach historii zbawienia. Z tego względu w rozdziale drugim pokazany zostanie dziwny wybór człowieka, ale w pełni uszanowany przez jego Stwórcę. W paragrafie pierwszym osoba ludzka, złożona z ciała i duszy, cieszy się ze swej pozycji w świecie stworzonym przez Boga. W drugim natomiast refleksja autora skupi się na przedstawieniu wyboru rzeczywistości ziemskiej przez człowieka, czego efektem będzie pojawienie się w jego życiu grzechu. Rozdział trzeci pokaże konsekwencję powyższego wyboru. Pierwszy paragraf ma za zadanie

⁴² Por. G r o s s i, *Lineamenti*, s. 67-71.

⁴³ Badacze postawili sobie pytanie: czy te 124 homilie zostały tylko napisane, czy tylko wygłoszone, czy po części napisane, a po części wygłoszone? Zarb utrzymuje, że pierwsza seria (1-54) została wygłoszona, podczas gdy pozostałych 70 homilii zostało tylko napisanych, czyli podyktowanych. Za Zarbem opowiadają się Huyben, De Bruyne, Bardy, a także Rondet. Jest to opinia, której Berrouard broni z doskonałymi racjami. Por. M. F. B e r r o u a r d, *La lettre 23/A à Possidius w: Les lettres de S. Aug. découvertes par J. Divjak*, Paris 1983, s. 314 nn. Benedyktyni od św. Maura, jak to widać w *Ammonitio*, którym poprzedzają dzieło (PL 35, 1375 n.), są zdania, że wszystkie homilie były wygłoszone. Za tą opinią opowiadają się, argumentując ją poważnymi wewnętrznymi kryteriami, różni badacze i uściślają, że homilie z trzeciej serii (55-124) były przedstawione ustnie wybranej elicie. Por. V i t a, *Introduzione*, s. XV. Zob. M. C o m e a u, *Sur la transmission des sermons de saint Augustyn*, „Revue des Études Latines” 10 (1932) 408-422, która na koniec uściśla, że homilie z trzeciej serii (55-124) były wygłaszane osobom, z którymi liczone się w ich środowisku.

przybliżyć inicjatywę Boga, który pełen pokory i zatroskania o człowieka w Osobie Słowa wcielonego wytycza odpowiedni kierunek działania. Paragraf zaś drugi prezentuje pozytywną odpowiedź człowieka, który dzięki odpowiednim środkom powraca do wspólnoty z Bogiem. Zapoczątkowane przez chrzest przyjęcie do tej wspólnoty jest dopiero początkiem stawania się tym, kim od samego początku Stwórca chciał, aby człowiek był, to jest „samym Chrystusem”. Temu też problemowi, który staje się swego rodzaju finałem ludzkiej drogi życia, zostanie poświęcony czwarty kluczowy rozdział niniejszej dysertacji. W pierwszym paragrafie ukazana jest istota powołania przez Boga do „bycia Chrystusem”, które Augustyn rozumie szeroko. Drugi paragraf obejmuje wszelkie wysiłki podejmowane przez prawdziwego ucznia Chrystusa, które nie są wolne od pokus, cierpienia oraz śmierci ziemskiej. Trzeci – ostatni paragraf – jest poświęcony radości ucznia Chrystusa, która wskazuje na prawdziwe życie w wieczności z Bogiem.

Treść pracy

I. Kontekst historyczno-doktrynalny antropologii teologicznej Augustyna.

1. Miejsce antropologii we wczesnochrześcijańskiej teologii łacińskiej, 2. Prądy heterodoksyjne w teologii czasów Augustyna; **II. Od człowieka powołanego do szczęścia po upadek w grzech.** 1. Człowiek stworzony jako dobry, 1a. Stworzenie na obraz Boga, 1b. Struktura osoby ludzkiej, 2. Odejście człowieka od Stwórcy przez grzech, 2a. Pochodzenie grzechu, 2b. Konsekwencje grzechu; **III. Od człowieka grzesznego do odrodzonego w Chrystusie.** 1. Zbawcza inicjatywa Boga w Chrystusie, 1a. Pokorna postawa Syna Bożego, 1b. Wybawca człowieka, 2. Pozytywna odpowiedź człowieka, 2a. Przyjęcie usłyszanego słowa Bożego, 2b. Nawrócenie z grzechu, 2c. Chrzest jako odrodzenie; **IV. Od odrodzenia w Chrystusie do „bycia Chrystusem”,** 1. Wezwanie chrześcijanina do „bycia Chrystusem”, 1a. Oczekiwanie Pana wobec chrześcijanina, 1b. Biblijne wzorce prawdziwych chrześcijan, 1c. Środki obiecane i ofiarowane przez Boga, 2. Wysiłki podejmowane przez prawdziwego ucznia Chrystusa, 2a. Walka z pokusami, 2b. Realizacja cnót, 2c. Cierpienie i śmierć, 3. Pełne „bycie Chrystusem” w eschatologii.

Ks. Stanisław Masłyk